

ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ІНФІКСАЦІЇ У СВІТЛІ ДОТЕПЕРШНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ¹

Статтю присвячено одному з важливих аспектів дослідження глибинних етимологічних зв'язків — виявленню розгалуженої системи інфіксації в (пра)індоєвропейській мові. Дається огляд історії вивчення питання, висвітлюється зміст поки що єдиної монографічної праці на цю тему, створеної німецьким лінгвістом Гансом Карстіном.

Ключові слова: індоєвропейська інфіксація, інфікс, структура індоєвропейського кореня, глибинні етимологічні дослідження.

Індоєвропейська інфіксація — один із розділів великої і важливої теми, яку можна окреслити такою назвою: «Маловідомі структурні риси, або формотворчі засоби (ранньо)індоєвропейської прамови, а також інших, споріднених із нею мов». До цих рис (засобів) належать також алотеза, або консонантний паралелізм генетично тотожних коренів (*крушити* — *груша*, *прискати* — *бризкати*, *мста* — *мзда* і т. ін.), та метатеза — не як спорадичне явище без жодної «корисної» функції, а як один із засобів словотвору, диференціації прадавніх мовних знаків (пракоренів) ². Що ж до зазначеного вище предмета нинішнього розгляду, то він деякою мірою є загальновідомим — якщо говорити про індоєвропейський носовий інфікс, що функціонував як словозмінний засіб у давньогрецькій, латинській, давньоіндійській та інших мовах. Можна знайти низку міжмовних етимологічних паралелей, у яких з одного боку виступають інфіговані форми, а з другого — неінфіговані: укр. *легеня*, *ізо*, *лизати* — нім. *Lunge*, лит. *jūngas*, лат. *ling-* тощо. На підставі цього можна зробити припущення, що інфіксація була певний час чинним словотворчим (а не лише словозмінним) засобом ще й після виокремлення індоєвропейських діалектів (прамов), які дали початок різним групам цієї родини. Щоправда, слід мати на увазі й те, що звичайним явищем є існування паралельних форм з носовим інфіксом і без нього також усередині окремих мов: лат. *tūsus* і *tūnsus*, *nāctus* і *nānctus*, дінд. *tūdati* і *tūndati* ³, зокрема й слов'янських, а отже, згадані міжмовні (міжгрупові) паралелі можуть відбивати кореневі варіанти, наявні в індоєвропейській прамові, а в мовах-нащадках збережені лише частково (в одній — лише інфігована форма, в іншій — лише неінфігована).

¹ В основу статті покладено доповідь автора на засіданні вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 1 червня 2000 р.

² Бурковський І. З. Етимологія і лінгвогенеза (про значення етимологічних принципів О. С. Мельничука) // Мовознавство. — 2001. — № 6. — С. 84–92.

³ Откупицков Ю. В. Из истории индоевропейского словообразования. — Ленинград, 1967. — С. 29.

Деяким лінгвістам здавалося дивним, що в ролі інфікса виступає лише один звук, [n] (у позиції перед губними перетворюється на [m]). З огляду на це робилися спроби заперечувати існування індоєвропейської інфіксації, переінтерпретувавши цей феномен — нібито носовий інфікс за своєю природою є суфіксом, що зазнав метатези. Але була й інша думка з цього приводу, яка виявилася надзвичайно результативною.

Цю думку висловив свого часу А. Кюні: «Є принаймні вірогідним, що, як багато напівцивілізованих мов чинять це ще й нині, індоєвропейська в давню епоху практикувала в широкому масштабі інфіксацію»⁴. Як показано далі на сторінках книги, масштабність інфіксації має означати також наявність, крім носового, ще й інших (давньо)індоєвропейських інфіксів — у цій функції виступають плавні та напівголосні сонанти, ларингали, а також -s-. Паралельно Кюні висвітлює й аналогічні аспекти інфіксації в афразійських мовах, що їх він слідом за своїми попередниками, насамперед Г. Меллером, розглядає як споріднені з індоєвропейськими.

Ідентичне припущення сформулював Ян Отрембський: «Крім інфікса, значного досі, тобто інфікса носового, у прамові існували, згідно з усією правдоподібністю, ще й інші інфікси, які в процесі розвитку індоєвропейських діалектів виблигли й зазнали забуття. Справою пізніших досліджень буде виявлення тих забутих інфіксів і висвітлення їх ролі в індоєвропейській морфології та синтаксисі»⁵. Через десять років у передмові до своєї новаторської праці, де чимало уваги приділено алотезним і метатезним кореневим варіантам, учений ствердив: «В індогерманському словотворі велику роль відігравали не лише суфікси, а й інфікси та префікси... Інфігувався не лише носовий, як зазвичай вважають, а й інші словотворчі елементи, напр. r або l»⁶. Проте поняття «інфікс» він трактує дещо нечітко, і в основній частині праці не вживає цього терміна, говорячи, зокрема, про «факультативне» інлаутне -l-.

Наявність сонантних інфіксів — поряд із носовими ще й плавних — у індоєвропейських мовах (а також у мовах інших родин — уральських, алтайських, дравідійських, кавказьких, сінотібетських, афразійських, папуаських, африканських, амеріндських, австралійських та ін.) фактично продемонстрував на численних прикладах В. Ель⁷. Розглядаючи структурні типи звукообразжальних слів (*Typen der Bildwörter*), він виділяє й так звані *Fülltypen* — інфіговані форми. Щоправда, учений трактує їх дещо специфічно, не констатуючи явища інфіксації як такої — вона-бо означає утворення нових форм від попередньо існуючих простіших, тим часом, як можна судити зі слів цього автора, він вважав інфіговані форми не похідними від неінфігованих, а паралельними їм звукообразжальними утворами, хоча й пов'язаними з ними відношенням «елементарної спорідненості».

Відомий вірменський лінгвіст Г. Капанцян стверджував існування даного виду афіксації із застосуванням плавних інфіксів як у вірменській мові (грабарі та діалектах), так і назагал у індоєвропейських, а також мовах інших родин, се-

⁴ *Cuny A. Études prégrammaticales sur le domaine des langues indo-européennes et chamito-sémitiques.* — Paris, 1924. — P. 8.

⁵ *Otrebski J. Z badań nad infiksem nosowym w językach indoeuropejskich.* — Kraków, 1929. — S. 66.

⁶ *Otrebski J. Indogermanische Forschungen // Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.* — Wilno, 1939. — T. 10. Zesz. 3. — S. XI.

⁷ *Oehl W. Fangen — Finger — Fünf. Studien über elementar-parallele Sprachschöpfung.* — Freiburg (Schweiz), 1933. — XV + 247 S.

ред них семітських⁸. Плавні інфікси (не вживаючи цього терміна — позначаючи їх як вставні -r- та -l-) у слов'янських мовах визнавав В. Махек, а також його послідовники, зокрема Е. Гавлова⁹. Махек спирався на М. Граммона, який відкрив те саме явище на романському матеріалі; наявність інфікса -r- у французькій мові відзначав також П. Гіро¹⁰. До думки про існування індоєвропейських сонорних інфіксів прийшов і Л. Брунер, вивчаючи індоєвропейсько-семітські мовні паралелі¹¹.

Існування розвиненої системи інфіксації в (пра)індоєвропейській мові відкрив, очевидно, незалежно від своїх згаданих попередників і сучасників (у всякому разі в опублікованій версії його твору ми не знаходимо згадки про жодного з них), і німецький мовознавець Г. Карстін, який присвятив цій темі спеціальне дослідження¹².

Видана посмертно книга Г. Карстіна була задумана як перша з чотирьох частин великої праці про будову індоєвропейських коренів. Три наступні частини присвячувалися метатезі, алотезі та диференціації коренів через так званий сонантний аблаут, що його, очевидно, можна вважати одним із різновидів останньої. Ті частини, наскільки нам відомо, лишаються неопублікованими, та й згадана книга про індоєвропейську інфіксацію не мала помітного успіху. Тут певною мірою впливають, серед іншого, психологічні чинники, те, що Карстін назвав «страхом визнати феномен інфікса як такий» (с. 34). Це, мабуть, можна пояснити тим, що інфікси — морфемами незвичайні з огляду на свою незвичайну позицію. До фундаментальних психолінгвістичних стереотипів у носіїв індоєвропейських мов належить властивість морфем виступати саме в почерговому конкатенативному порядку, одна за / перед одною, а тут одна морфема виступає всередині іншої, ніби розриваючи її надвоє (деякі віддалені аналогії можна знайти в синтаксичній сфері). Ця обставина значно утруднює відкриття інфіксів (що стосується носового інфікса, то він виступає в дієслівних парадигмах, так, що не помітити його просто неможливо). Через це й читачеві не так легко сприймати відповідну інформацію. Сюди слід додати й відомі психологічні обставини, через які революційні відкриття мають неприхильну рецепцію: інерція мислення, сила усталених стереотипів, нехіть відмовлятися від звичних канонів, а також те, що через певні обставини біографії Г. Карстіна його книга не мала реклами й упереджено-прихильної зацікавленості.

Крім того, на думку О. С. Мельничука¹³, ця праця, ще не цілком готова до друку, містила окремі непевні факти, за які вхопився дехто з рецензентів, давши їй незаслужено низьку оцінку. Так, різко негативно відгукнувся про неї Е. Макаєв: «Добре відомо, що для індоєвропейських мов ні в порівняльно-історичному, ні в типологічному плані інфікси не є характерними, і що історія всіх індоєв-

⁸ *Капанцян Гр.* О внутренних закономерностях развития армянского языка.— Ереван, 1952.— С. 14–16.

⁹ *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1957.— С. 11; *Havlová E.* Nářeční homonyma z okolí Moskvy // *Etymologica Brunensia. Sborník oddělení historickosrovnávací slovenské jazykovědy. Kabinet cizích jazyků ČSAV.*— Praha, 1978.— С. 29–30.

¹⁰ *Guiraud P.* Structures étymologiques du lexique français.— Paris, 1967.— P. 75–76, 79, 81.

¹¹ *Brunner L.* Die gemeinsamen Wurzeln des semitischen und indogermanischen Wortschatzes : Versuch einer Etymologie.— Bern, 1969.— С. 181–186.

¹² *Infixe im Indogermanischen.*— Heidelberg, 1971.— 347 S. (Далі посилання на цю працю подаємо в тексті статті, вказуючи лише сторінки.)

¹³ *Мельничук А. С.* Проблематика реконструкции в сравнительно-историческом языкознании // *Актуальные вопросы сравнительного языкознания.*— Ленинград, 1989.— С. 32–33.

ропейських мов знає лише одне інфіксальне утворення, а саме, *-n-*¹⁴. Він звинувачує Карстіна в безпідставній екстраполяції рис австронезійських та австралійських мов на індоєвропейську площину (звинувачення несправедливе, бо в Г. Карстіна йшлося лише про демонстрацію можливості відповідних словотвірних моделей; питань міжродинної спорідненості чи навіть типологічного ізоморфізму він не торкався, не трактував типологічні риси австралійських мов як докази наявності аналогічних рис в індоєвропейських) і замість предметної критики подає, причому неточно, з перекрученнями, кілька прикладів з ілюстративного матеріалу обговорюваної книги — безпідставних, на його погляд, паралелей з інфігованих і неінфігованих форм.

У недоброзрозумілому зображенні Е. Макаєва система індоєвропейської інфіксації постає як безпідставна вигадка фантазера-одинака. Тим часом, як ми бачили, крім Карстіна додаткові інфікси в індоєвропейських мовах відкрили й інші, поіменовані вище науковці, причому незалежно один від одного. Крім того, об'єктивними підставами концепції є насамперед мовні факти, на які звертали увагу й інші відомі лінгвісти, тільки — через той-таки «страх визнати феномен інфікса як такий» — не могли дати їм чіткого визначення, кваліфікуючи їх як спорадичні й не пояснені «випадіння приголосної»¹⁵ або «чергування групи в складі приголосний плюс сонант з простим приголосним, без сонанта»¹⁶. Деякі вчені — А. Тумб, М. Нідерман, П. Персон, не знаходячи фонетичного пояснення таких випадків, говорили про «рухливі» чи «факультативні» сонанти (с. 40) — це вже зовсім близько до визнання явища інфіксації.

Дещо м'якше відгукується К. Струнк — він закидає Карстінові, що той «украї перебільшив розмаїття та присутність різних інфіксів у [індо]європейській мові»¹⁷.

Т. Гамкрелідзе та В. Іванов у своїй відомій книзі побіжно згадують працю Г. Карстіна один раз, у підрядковій примітці¹⁸, у зв'язку з одним частковим питанням (щодо «спірантів Бругмана»), не висловлюючись ні за, ні проти нової концепції інфіксації, зайнявши таким чином позицію ігнорування теми першорядного значення, важливішої за всі їхні три відкриття, разом узяті. Точнісінько так само чинить О. Семерень — лише реєструє Карстінову версію пояснення іншого часткового питання, хоча й масштабнішого (про природу *s-mobile*)¹⁹. Ґрунтовний західний підручник загальної морфології в розділі, присвяченому інфіксації, кілька разів покликається на Карстіна просто як на дослідника інфіксів як таких. Викладено й відстоювані ним погляди на (пра)індоєвропейську інфіксацію — але гранично стисло, одним реченням, а другим реченням — обережний відгук: «Однак морфемний статус постульованих елементів є сумнівним, оскільки їхні значення на засвідчених мовних стадіях не можуть бути чітко ідентифіковані»²⁰. Зауваження не видається нам слухним: морфемний

¹⁴ Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания. — М., 1977. — С. 188.

¹⁵ Hirt H. Indogermanische Grammatik. — Heidelberg, 1927. — Т. 1. — S. 96.

¹⁶ Meillet A. Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. — 6-me éd. — Paris, 1924. — P. 138–139.

¹⁷ Strunk K. Réflexions sur l'infixe nasal // E. Benveniste aujourd'hui. Actes du Colloque international du C. N. R. Université François Rabelais, Tour, 28–30 septembre 1983. — Paris, 1984. — Т. 2. — P. 154.

¹⁸ Гамкрелідзе Т. В., Іванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы : Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. — Тбилиси, 1984. — Кн. 1. — С. 151.

¹⁹ Szemerényi O. J. L. Introduction to Indo-European Linguistics. — Oxford, 1999. — P. 94.

²⁰ Morphologie / Morphology : An international Handbook on Inflection and Word-Formation. — Berlin ; New York, 2000. — Vol. 1. — P. 548.

статус дискутованих елементів виявляється цілком чітко при порівнянні інфігованих форм зі значеннєво відмінними від них неінфігованими відповідниками-прототипами — нехай значення самих інфіксів і важко встановити, проте очевидним є, що в більшості випадків ці епентезні звуки виконують роль засобів семантичної диференціації кореня, — байдуже, чи відразу вони набували такої ролі.

Однак знайшлися мовознавці, які належним чином оцінили концепцію Г. Карстіна. Серед них особливо слід згадати О. С. Мельничука, який, ознайомившись з нею, не обмежився схвальними відгуками, а взяв її на озброєння, став використовувати у своїх етимологічних розвідках та історико-фонетичних студіях (з'ясування генези індоєвропейського вокалізму). Вказівки на інфікси (не рахуючи носового), поряд із іншими «нетрадиційними» (пра)індоєвропейськими структурними рисами, є, зокрема, і в ЕСУМі (статті [мерга], [мерча], [мирдати], [млака], молодий, [молосувати], молот тощо), хоч там О. С. Мельничук вдавався до цієї нової інформації обмежено, відповідно до прийнятої настанови, що словник «не може... різко поривати з традицією»²¹.

Говорячи докладніше про індоєвропейську інфіксацію в новому баченні, мусимо наразі спиратися в основному на згадану книгу Г. Карстіна як на досі єдину наукову працю, що спеціально присвячена цій темі й трактує її досить ґрунтовно, на багатому фактичному матеріалі.

Приступаючи до розгляду проблеми індоєвропейської інфіксації, Г. Карстін критикує пояснення природи відомого носового індоєвропейського інфікса -*n*- як суфікса з походження, що був потім переміщений унаслідок метатези. Міркування з цього приводу, подібні до Карстінових, можна знайти й у В. Еля²² та А. Кюні. Натомість Я. Отрембський фактично не розділяє явищ метатези й інфіксації: «Якщо я... кажу про метатезу, то розумію під цим не фонетичне явище, а процес, унаслідок якого той самий словотвірний елемент змінює свою функцію: інфікс стає суфіксом або префіксом»²³. Тут, щоправда, вказано зворотний напрямок обговорюваної гіпотетичної трансформації, але за вихідний пункт, за логікою, цілком може правити й суфікс. (Зазначимо, що, визнаючи явище інфіксації, все ж таки не можна відкидати бодай для деяких випадків саме такого — «метатезного», а не епентезного походження тих чи інших інфіксів — тим більше, що, як одностайно твердять і Г. Карстін, і всі троє згадуваних його попередників, одні й ті самі елементи нерідко можуть виступати в ролі афіксів різних видів.) Якщо ж визнавати інфіксальну природу цього *n*, тоді, вважає Г. Карстін, слід визнавати наявність і інших інфіксів, бо вельми неправдоподібним є існування поряд із безліччю суфіксів і досить значною кількістю префіксів лише єдиного інфікса, «тим більше, що звук *n*, про який ідеться, у жодному відношенні не займає (як-от *s*) в індоєвропейській звуковій системі особливого місця, яке могло б виправдати його особливу морфологічну роль» (с. 34).

На початку свого дослідження Г. Карстін розглядає інфіксацію в неіндоєвропейських мовах — австралійських (мон-кхмерських і мунда) та австронезійських (індонезійських). У цих мовах інфігуючими є здебільшого сонорні звуки — носові *n*, *m* та плавні *r*, *l*. Значно рідше в цій ролі виступають проривні (в індонезійських мовах не виступають зовсім): у мон-кхмерських та мунда — *p*, в останніх також *b*, *t*. Місце інфікса — переважно після першої приголосної сло-

²¹ Етимологічний словник української мови : Вступ.— К., 1982.— Т. 1.— С. 9.

²² *Oehl W.* Op. cit.— S. 143.

²³ *Otrebski J.* Op. cit.

ва, що автор позначає як «позиція 1». Значно рідше інфікс стоїть після кореневої голосної («позиція 2»). У деяких мовах, зокрема індонезійських, деякі інфікси можуть виступати як префікси. У кхмерських та нікобарських мовах є комбіновані інфікси (-**m**- + -**n**- або -**n**- + -**m**-).

Усі ці риси мають типологічні аналоги в індоєвропейських мовах (є, що правда, одна специфічна риса, не властива останнім — інфігування приголосних між коренем і префіксом). Так само в індоєвропейських мовах у ролі інфіксів виступають головню сонанти — як носові, так і плавні, а також напівголосні. Підставою цього, на думку Г. Карстіна, є загальні звукофізіологічні чинники. Сонанти через їх артикуляційні властивості найкраще інфігуються між анлаутною приголосною кореня, що є зазвичай оклюзивною, і голосною (або навпаки).

В індоєвропейських мовах теж, хоч і рідко, між інфіксом і анлаутною приголосною кореня може стояти вокалічний елемент, наприклад, псл. **m-ъn-ogъ* : **mogъ* (с. 22), так само проривні (а також спіранти) значно рідше виступають у ролі інфіксів. Приклади зі спірантом *s*: гр. *λέ-σ-χη* «місце відпочинку» : *λέχος* «ложе», той самий корінь наявний у слов'янській (укр. *лежати*) та низці інших груп (с. 23, 253). Далі, рос. *полоскать* : п. *plókać* (с. 253); індоєвропейський прикметниковий суфікс *-isk* Г. Карстін вважає інфігованим варіантом суфікса *-ik* (с. 254). Інфікс *-t-*: гр. *καίνω* «вбиваю» : *κ-τ-είνω* «т. с.» (с. 22), слов. **storžь* : лит. *sárgas* «т. с.», слов. **stěna* : лит. *sienà* «т. с.»; лит. *stirna* : слов. **sьrna*, укр. *сарна*, прус. *sirwis*, той самий інфікс — у лит. *tūks-t-antis* «тисяча» (с. 256).

Аналогічно в індоєвропейських мовах інфікси можуть виступати як префікси, напр.: герм. **n-iman* «брати»: лит. *imù* «беру», слов. **ьmъ*, **imъ* (с. 22). Зокрема, саме цим Г. Карстін пояснює феномен рухливого *s-* (с. 247–248).

Індоєвропейська мова теж знала інфікси в другій позиції, тобто за голосною кореня, перед його ауслатною приголосною, напр.: гр. *νύ-μ-φη* «наречена, молода жінка, німфа» : лат. *nūbō* «одружуюся», слов. **snubiti* «свататися» (с. 23); герм. **pru-s-gos* (нім. *Frosch* «жаба») : герм. **prougos* (англ. *frog* «т. с.»), рос. *прыгать* (с. 24).

Так само в індоєвропейських мовах в одному корені можуть співіснувати два інфікси: герм. **d-r-i-n-kan* «пити» : кельт. **degū*, дірл. *deug* «пиття» (пор. кхмер. *d-r-e-n-ō* «підпора» : *dō* «ставити») (с. 24, 181; багато таких випадків наводить В. Ель, напр. : *√kap* (лат. *capere* «хпатити») : *√kramp* (нім. *Krampf*, англ. *cramp* «судома») ²⁴.

Нарешті, у різних індоєвропейських мовах, як і в розглянутих азійських, одні й ті самі інфікси також можуть стояти в різних позиціях, зокрема в суфіксальній: **p-l-utos* (дірл. *loth* «лоша», кіпр. *llwdn* «мала тварина») : **put-l-os* (дінд. *putrás* «дитина, син») (с. 24). Г. Карстін доводить, що подібні випадки не слід тлумачити як метатезу.

До цих типологічних міжродинних паралелей автор додає ще деякі, інакшого характеру — діахронно-типологічні. Вони стосуються історичної долі інфіксів та інфіксації. У мон-кхмерських мовах інфікси *-l-*, *-r-* «втратили свою первісну словотворчу силу й через «застигання» опустились, так би мовити, в етимологічну сферу» (с. 27), натомість носові інфікси *-n-*, *-m-* і досі продовжують функціонувати. Це нагадує індоєвропейську мову, де носовий інфікс довго зберігав активність у дієслівних формах. Загалом же в індоєвропейських мовах процес занепаду інфіксації як морфологічного й словотворчого засобу та закріплення колишніх інфіксів як невіддільних частин кореня зреалізувався остаточно.

²⁴ *Oehl W.* Op. cit.— S. 115–116.

Г. Карстін робить також спробу визначити найзагальнішу, найголовнішу функцію інфіксів (питання непросте навіть стосовно тих мов, де інфікси досі є чинними морфемами). Ця функція, на його думку, полягає в модифікації значення кореня, що її він окреслює як «підсилення» (с. 28).

Учений вважає, що інфікси не мають етимології, тобто вони не є з походження якимись повнозначними словами, частками, а від самого початку були не чим іншим, як звуками, що виконували певну функцію. За етимологізаційного наставлення неможливо, на його думку, пояснити, зокрема, переважання сонантів у ролі інфіксів — причини тут мають лежати у сфері фонетики (с. 29).

Розглядаючи інфікси в різних позиціях, автор дає етимологічні пояснення багатьох «темних» слів різних індоєвропейських мов, а також пов'язує багато форм, які не вважалися спорідненими (частину цих пов'язань здійснено вже попередниками Карстіна). Розвиваючи тезу Мейє про чергування «спірант : спірант + сонант» на початку слова, він ототожнює ннім. *knīpen* (нім. *kneifen*) з тотожним за значенням слов. **šcipati*, укр. *щипати*; аналогічно нім. *klemmen* «затискати» : рос. *(за)щемить* (с. 40–41).

Наведемо ще деякі приклади пов'язання споріднених індоєвропейських коренів, що відрізняються наявністю / відсутністю інфіксів і через це для традиційної етимології їхня спорідненість лишалася зазвичай непомітною. Складніших випадків, пов'язаних із консонантним паралелізмом, метатезою, що їх нерідко аналізує Карстін (так, стосовно згаданого щойно випадку він вважає, що слова *klemmen*, укр. *щемити* мають той самий корінь, що й *жати*, *жму*), ми тут не торкаємося.

Індоєвропейський корінь, наявний в укр. *плече*, за Карстіном (а також Кюні й Отрембським²⁵), є інфігованою формою — «проста» збереглася, зокрема, в лит. *petys*, прус. *pettis*, *patte* «т. с.» (с. 61). Натомість такі балтійські форми, як лат. *blaku*, лит. *blakū*, *pablakū* «побіч» та ін., виявляються інфігованими формами кореня, наявного в укр. *бік* (с. 61–62).

Автор наводить чимало слов'янських кореневих варіантів, диференційованих через інфіксацію: слов. **daviti*, *давити* : п. *dławić* «т. с.» (с. 69–70), п. *kuć*, *kować* «кувати» : кнш. *кнш. kować* «затівати» (с. 84), етимони укр. *мінати* : *трінати* (с. 70), рос. *капля* : п. *kropła*, укр. *крапля* (с. 72), п. *skrobać*, укр. *шкребти* : рос. *скоблить* (с. 72, тут же — балт., герм. та лат. відповідники). Вартими уваги є також його пов'язання *давній* : *древній* (с. 70), *камінь* : *кремінь* (с. 72). Слово *прясти* виявляється тотожним нім. *s-pinnen* «т. с.» (с. 72), а отже, у рос. *прядь* : *пядь* відбулося давнє відношення інфігування. Ще один приклад з ремісничої лексики: слово *снувати*, ймовірно, походить від того самого кореня, що й *совати* (с. 75–76).

Приклади слів з інфіксом *-j-* : **sū* (лат. *sūtus* «шитий») : **s-j-ū-*, укр. *шити* (с. 31, 127); укр. *хибити* : рос. *ошибаться*, **speц-* (лат. *spuo* «плюю») : **sp-j-ey* (лит. *spiauju*, *spioviau*, укр. *плювати*) — с. 127–128.

Інфікс *-r-* у другій позиції Карстін виявляє, зокрема, зіставляючи такі форми, як слов. **stьrkъ* : лат. *mīcus* «слиз, соплі» (**smū-r-kos* : **smūkos* — с. 139), рос. *короста* : *чесотка* (**ko-r-s-tā* : **kos-*, **kes-* — с. 140); інфікс *-l-* — у нім. (герм.) *se-l-b-* : цсл. *osoba* (с. 140 — тут слід було б подати насамперед форму *себе*), у слов'янському корені, наявному в слові *голод*, що виявляється спорідненим з лит. *gōdas* та його українським відповідником *жадання* (с. 141–142) тощо.

²⁵ *Cuny A. Op. cit.* — P. 440–441; *Otrębski J. Indogermanische Forschungen...* — S. 195.

Інфікси *-i-* та *-u-* в цій позиції виступають як другі члени дифтонгів. (На них звертав увагу К. К. Уленбек, розглядаючи «вокалічні кореневі варіанти»). Приклади: слов. **ščepiti* «розщеплювати» : **ščepati* «т. с.» (**ko-i-p* : **s-kep* — с. 145), *плюскати* — *плескати* (**ple-u-sk* : **plesk* — с. 150).

Г. Карстін подає чимало етимонів, які мають кілька варіантів унаслідок того, що в них виступають різні інфікси. Обмежимося наведенням однієї такої серії (с. 154–155): 1) безінфіксальна форма: **reu-*, **ru-* (лтс. *pūst* «дути, віяти», дінд. *phusaḥ* «легеня» та ін.); 2) корені з інфіксом *-n-* : **rneu-* (гр. *πνέω* «дму, дихаю» та ін.); 3) корені з інфіксом *-l-* : **pleu-* (гр. *πλεῖμων*, цсл. *plušta*, лит. *plaičiai* «легеня»); 4) корені з інфіксом *-s-* : **pseu-* (гр. *ψύχω* «дихаю», *ψυχή* «душа, дихання»).

Ми не зупинятимемося на розлоному трактуванні Г. Карстіном інфіксів у суфіксальній та постсуфіксальній позиціях (їх він позначає як 3-ю й 4-у) — у цій частині його праці йдеться загалом про відомі словотвірні явища типу *малий* : *менький*, *круглий* : *круглуватий*; дискусійним є кваліфікування їх як інфіксації, хоча певні ознаки останньої тут є. У заключній частині автор робить, зокрема, такий висновок: «Колишня здатність індогерманських словоформ (Wortgebilde) приймати інфікси свідчить, що ті форми первісно мали незрівнянно менш жорстку будову порівняно з пізнішими... — морфологічна ситуація, що дозволяє численні порівняння з синтаксичними відношеннями. Пізніший процес поступового закріплення (Verfestigung)... найпізніше й найменше охопив ту зону слова, до якої належать так звані “суфікси”, оскільки там... до певної міри до сьогодні... лишився деякий простір для формальних варіацій» (с. 345–346). Я. Отрембський із цього приводу припускав: «Тут, можливо, лежить доказ того, що індоєвропейська прामова була, принаймні деякою мірою, полісинтетичною, тобто мовою, що інкорпорувала певні елементи речення»²⁶. Нежорсткість прадавніх мовних знаків, імовірно, зумовлювала й підвищену здатність їх фонетичних елементів до метатези.

Г. Карстін заявив: «Я підніс цей постулат (щодо наявності численних індоєвропейських інфіксів.— І. Б.) до [рангу] евристичного принципу» (с. 34), і його застосування, у поєднанні з іншими, дає дуже багаті й цінні результати. Для контрасту наведемо один приклад зі словника Фасмера (стаття *тупать*): «Слід відділяти від *стунать*, бо в останньому репрезентовано **stop-*, всупереч Преобр[аженьському]». Унаслідок ігнорування інфіксації лишаються непов'язаними дві споріднені лексеми, дарма що тут фігурує носовий інфікс, ніби й визнаний науковим загалом, але, як бачимо, для багатьох незвичний і непомічений. Що вже казати про концепцію індоєвропейської інфіксації маловідомого лінгвіста, яка разом з іншими його відкриттями (тією чи іншою мірою здійсненими незалежно від нього й ще деякими науковцями) вносить поважні корективи в традиційні уявлення про давні мовні знаки. Ці відкриття лишилися поза увагою основної маси його колег-індоєвропейців, у творах яких містилися «в багатьох місцях зачатки й здогади, але ніде немає проникнення від одиничних спостережень до пізнання загальних кореневоморфологічних структурних принципів» (с. 6). Осягнення цих важливих формотворчих засобів прамови дозволило Г. Карстіну піти значно далі за свого університетського наставника М. Фасмера (у словнику якого зрідка можна знайти вказівки на консонантні кореневі варіанти), здійснивши «численні пов'язання того, що досі трактувалось нарізно» (с. 7), і сформулювати висновок надзвичайної значущості: «Розмаїття індоєвропей-

²⁶ *Otrebski J. Z badań nad infiksem nosowym...*— S. 66.

ських “коренів”, що з ним ми стикаємося в наших етимологічних словниках, зводиться до незрівнянно меншої кількості “стрижневих коренів”, або “кореневих стрижнів”, які... на ґрунті небагатьох фундаментальних структурних (формотворчих) принципів... розвинули з себе все те багатство кореневого фонду» (с. 7). З цих слів випливає грандіозна програма глибинних етимологічних досліджень, які мають просунути генетичне мовознавство далеко вперед. Широка систематична реалізація цієї програми, здійснюваної вже віддавна, але досі з недостатнім розмахом, означатиме водночас і щонайпереконливіше доведення істинності та подальше вдосконалення як обговорюваної концепції, так і пов’язаних із нею поглядів на інші прамовні структурні риси.

I. Z. BURKOVSKYI

PROTO-INDO-EUROPEAN SYSTEM OF INFIXATION IN THE LIGHT OF HITHERTO INVESTIGATIONS

The article is dedicated to an important aspect of the researches of the profound etymological connections — to the discovery of a broad system of infixation in the Proto-Indo-European language. A survey of the history of the question is given, as well as a review of the sole hitherto existing monograph concerning the matter written by a German linguist Hans Karstien.

Keywords: Indo-European infixation, infix, structure of the Indo-European root, profound etymology.